

LEGRÉGIBB HIRLAPJAINK ÉLETRAJÁHOZ.

Időszaki sajtónk történetének első rendszeres összefoglalása FERENCZY JÓZSEF műve, *A magyar hírlapirodalom története*.¹ Elsősorban az irodalmi fejlődés vonalát követve dolgozza fel az óriási anyagot s éppen ezért csak a magyarnyelvű újságokra szorítja vizsgálódását. GÁRDONYI ALBERT² mutatott rá először arra, hogy a latin- és németnyelvű újságok elhanyagolása miatt FERENCZY különösen hírlapirodalmunk kezdeteiről nem ad teljes képet; az idegennyelvű hírlapok jelentőségét éppen a magyar irodalom és történelem szempontjából nem tudta felmérni. A hazai német sajtó bibliográfiai feldolgozását adja RÉZ HENRIK,³ sőt művének bevezetésében a német újságok és folyóiratok történetét is áttekinti. Latinnyelvű hírlapjaink történetére vonatkozólag azonban csak részlettanulmányokat ismerünk. Pedig legelső újságjainkat — *Mercurius Veridicus*, *Nova Posoniensia* — latinul írták s a sorban legutóljára következő latin újság, az *Ephemerides Statistico-Politicae* (*Ephemerides Posonienses*) még a múlt század harmincas éveiben is fennállott és komoly tekintélye volt. Annyira, hogy NAGY PÁL, aki előbb a *Nemzeti Ujságnak*, KULTSÁR ISTVÁN egykori újságjának szerkesztője volt, 1842-ben engedélyért folyamodott, hogy az *Ephemerides Posoniensest* Budán folytathassa, *Budenses Ephemerides Politico-Statisticæ* címen.⁴

De nemcsak a latin-, hanem a németnyelvű újságoknak is részük volt a magyar hírlapirodalom kialakulásában. A magyar sajtó első korszakának történetét valamennyi hírlap és folyóirat

¹ Budapest, 1887.

² A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten, Könyvtári Szemle, 1917, 35—65. l.

³ Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. München, 1935.

⁴ Orsz. Levéltár. Helytt. ltár. Dep. Gremiale. 1842. 9—100.

figyelembevételével áttekinteni csak akkor leszünk képesek, ha tudjuk, mely újságok jelentek meg, hol adták ki őket, kik voltak szerkesztőik, kiadóik, nyomtatóik. Ez a bibliográfiai összeállítás is számos nehézségbe ütközik. KERESZTY ISTVÁN címjegyzékében legalább címeik szerint nagyjából az összes újságokat megtalálhatjuk. A többi adat kiderítése — bár segítségül hívhatjuk SZALÁDY bibliográfiáját is — annál nehezebb. A részlettanulmányokhoz kell fordulnunk s természetesen elsősorban magukhoz az újságokhoz, ha a példányok valamely könyvtárban hozzáférhetők. A budapesti közkönyvtárak valamennyi XVIII. századbeli újságpéldányának — elsősorban persze az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának — felhasználásával végzett előkészítő munka közben több új adat birtokába jutottunk: sok függő kérdésre maguk az újságok feleltek. Ezeket az adatokat kívánjuk összefoglalni, mégpedig tekintet nélkül az újságok nyelvére és inkább azzal a törekvéssel, hogy néhány olyan mozzanatra mutassunk rá, amely megállapítható az összes újságoknál és az adatok felszínrehozatalát megkönnyítheti.

A kezdet nehézségei, a cenzúra nyomása, továbbá személyi okok miatt majdnem valamennyi régi újságunkra jellemző — talán a németnyelvűek kivételével — a lassú elsovadás, a megjelenés ritkulása s végre a megszűnés. Nem szabad csodálkoznunk, ha néha éppen a megszűnés dátumát a legnehezebb kideríteni. Szerencsés eset az, amikor a lap maga jelenti be, hogy felhagy a megjelenéssel, mint az 1790—1793-ban fennállott *Ephemerides Budenses*, illetve *Ephemerides Politico-Litterariae*. GÁRDONYI ALBERT⁵ még az 1792. év végére tette a lap megszűnését. WALDAPFEL JÓZSEF⁶ megtalálta az 1793. január 7-i számot is az Országos Levéltár kancelláriai iratai között. Ezenkívül a *Honművész* 1837. évi 99. száma is foglalkozott az 1793-ban megjelent *Ephemerides* néhány számával. Az utolsó adat a február 20-án megjelent 12. számról szólt. Az Országos Széchényi Könyvtárban azonban megtaláltuk a 13. és utolsó számot is, amely 1793. március 5-én jelent meg. Itt magának a szerkesztőnek tollából olvashatjuk az újság megindító epítá-

⁵ I. h.

⁶ A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1930. 55—81. l.

fiumát, amely szerint a közönség elpártolása miatt kellett a lapot megszüntetni. Így panaszodik a szerkesztő-kiadó: „Tertius iam annus labitur, quod Ephemerides has Latino sermone scribamus, opus tum per se difficile, tum ingentibus sumptibus coniunctum. Paucitas Lectorum praeteritis binis annis non tantum nos non remouerat a scribendo, sed ad alacrius continuendum accenderat. Interim inani hoc etiam anno spe ludebamur, cum vix tanti Lectores ephemeridum harum sint, vt necessarios in typos pro trimestri sumptum persoluant.“ A szerkesztő, SPIELBERG PÁL azonban nem tagadja meg magát: mindig arra törekedett, hogy latin nyelven a magyar irodalom és nyelv szószólója legyen az egész világ előtt s most kész saját bukását is megnyugvással tudomásul venni, ha az a magyar nyelv diadalát jelenti. „Cuius si caussa (!) illa est, quod Lingua hungarica inualescat, gratulamur, et optamus ut per hanc magis propagatam in scientiis natio nostra florem reddatur, et ad illam, qua aliae Europae nationes fruuntur, felicitatem, pertingat.“

Kárpótlásul a félévi előfizetőknek az elmaradt számok helyett összefoglaló munkát ígér, amelyben a hátralevő hónapok irodalmi és politikai eseményeiről számol majd be.⁷ Nagyon kevés példányban jelenhetett meg az *Ephemerides* ebben az utolsó esztendőben, mert 1804-ben az újonnan induló pozsonyi *Ephemerides Statistico-Politicae* beköszöntőjében azt írja, hogy az *Ephemerides Budenses* 1792-ben szűnt meg. Így azután valószínű, hogy az utolsó számokat a kortársak is alig ismerték. A szerkesztőtől ígért összefoglaló kötetnek nincs nyoma.

Legrégibb egyházi folyóiratunk, a *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales Evangelicorum August. et Helveticae Confessionis in Austriaca Monarchia* szintén idő előtt fejezi be pályáját, bár nem a pártolás hiánya miatt. Az első kötet előszavában ugyan említi a szerkesztő, hogy félt a közömbösségtől, amely az irodalmi vállalkozások megölője, de örömmel jelenti, hogy a vártnál több előfizető akadt. Az első évfolyam befejező számában meg éppen azt írja, hogy a protestáns egyházi férfiaknak szánt folyóiratot nemcsak az evangélikusok és reformátusok, de római

⁷ „...ut Lectores nostri deflui medii anni 1793 tam Politicam, tam Litterariam gestorum enarrationem integro opusculo cum initio Julii obtenturi sint.“

és görög katolikusok is olvassák. Az első évben — 1793 — negyedévenként megjelenő folyóirat második évfolyamában mégis félévenkénti megjelenésre szorítkozik s a harmadik évfolyam végén egészen megszűnik. Bibliográfiai kézikönyveink szerint még 1803-ig fennállott az *Annales*; ezt az adatot BITNITZ LAJOS⁸ tanulmányából veszik, aki szerint 1793—1803-ig, tíz esztendő alatt kilenc füzet jelent meg. A szerkesztő az 1795-i utolsó füzet előszavában mentegetődzik, amiért sok egyéb elfoglaltsága miatt a szám megkésve, csak a félév végén, pontosan december 1-én jelent meg. „Silentio praeterire non possumus, nobis munera publica, quae gerimus, hoc quidem anno, tantum facessivisse laboris, ut fere nihil otii nancisci potuerimus. Neque igitur negotio huic litterario, nisi cum iactura valetudinis nostrae, et inique praetermissis publici muneris officiis, plus tribuere sustinuimus.“ S minthogy a pap-szerkesztő elfoglaltsága a jövőben gyülekezetének gyarapodásával csak növekedni fog, a folyóirat a következő évben, 1796-ban, már egyáltalán nem jelenhetik meg: „Quamobrem contestato dicimus, nobis anno futuro, quippe MDCCXCVI, annales nostros persequi neutiquam integrum esse.“ Igaz, hozzáteszi: „Verum tamen, ubi tantisper requieverimus: iterum iterumque opus sententia omnium perutile adgressuri, cessata reponemus tempora... novasque operas nostras... tempestive annunciamus.“ Vajjon magyarázhatjuk-e az utóbbi mondatot úgy, hogy később csakugyan újra hozzálátott a szerkesztő a folyóirat kiadásához? Akkor feltehetnénk, hogy az 1795 végéig kiadott nyolc füzetten kívül még egy megjelent, vagyis ez lenne a BITNITZ által említett 9. füzet. De a BITNITZNél szereplő megszűnési dátumig — 1803 — még nyolc esztendő telt el: alig valószínű, hogy nyolc év múlva még egyszer munkához látott volna a szerkesztő csak azért, hogy egyetlen füzet napvilágot láthasson. Meg a *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales* az Országos Széchényi Könyvtárban 3 példányban is megvan s ez a feltételezett utolsó szám egyikben sem található.

A szerkesztő egyébként csak az utolsó meglevő számban nevezi meg magát: AMBRÓZY SÁMUEL (SAMUEL AMBROSIUS) rad-

⁸ Az újságlevelek és tudományos folyóírások eredetéről. Tudományos Gyűjtemény. 1821. XII. köt., 54—71. l.

⁹ 1748—1806. SZINNYEI: Magyar Írók.

ványi evangélikus lelkész.⁹ Az említett előszó teszi valószínűvé, hogy az előző évfolyamokat is ő szerkesztette. A folyóiratnak előzménye nem volt: KERESZTY tévesen tételez fel egy *Annales Evangelici Provinciarum Domui Austriacae Hereditarium*-ot, mely Érsekújvárott 1793-ban, a *Novi Annales*t megelőzően jelent volna meg. A feltevésre bizonyára csak a címben szereplő „novi” szó adott okot. Azonban a folyóirat egész joggal nevezhette magát „új”-nak anélkül, hogy elődje lett volna, sőt éppen azért. Ami pedig a megjelenés helyét illeti, a valóság az, hogy a folyóirat Selmecbányán [Schemnicii] indult, és a SULZER-féle nyomdában nyomtatták, majd (1794) átköltözött Besztercebányára [Neosolii], ahol a TUMLER-féle nyomda készítette s végül 1795-ben újra visszatért Selmecbányára.

Külön kell megemlékeznünk a két vezető budai és pesti német újságról; ezeknek egyesítése 1800-ban a hazai német sajtónak s egyszersmind Budapest sajtótörténetének is fontos dátuma.¹⁰ A pesti ág a *Neuer Kurier aus Ungarn*-nal kezdődik, azaz, ha egészen pontosak akarunk lenni, tulajdonképen három egymást folytató lappal, mert az eredeti cím: *Der neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen* 1791. január 5-én így változott meg: *Neuer Kurier aus Ungarn von Kriegs-, Staats- und Gelehrten Sachen*, 1799. január 1-től kezdve pedig így írták a címet: *N. Courier aus Ungern*. A *Neuer Kurier*, azaz pontosan a *N. Courier aus Ungern* azután, mint ismeretes, az *Ofner und Pester Zeitung*ban folytatódott. — A német újságok budai ága még régebbi multra tekinthet vissza. GÁRDONYI ALBERT¹¹ igen valószínű feltevése szerint a *Wochentlich zweymal neu-ankommender Mercurius*, az első budai újság 1738-ban nem szűnt meg, hanem folytatódott: ennek bizonyítékául szolgál egy a székesfővárosi levéltárból előkerült 1760-ban megjelent újságpéldány, mely ugyan nem viseli a Mercurius címet, de azonos beosztású s címképe Mercurius lovas alakját tünteti fel. Ezzel az átalakult *Mercuriussal* lehet kapcsolatba hozni az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*-t, amely 1787. január 3-án indult s a meglevő példányok alapján 1794. június 28-ig követhető. KELÉNYI

¹⁰ V. ö. KELÉNYI B. OTTÓ: Buda és Pest Hírlapirodalmának multja. A Sajtó. 1927. I. sz. 10—19. l., 5. sz. 1—11. l.

¹¹ I. h.

hangoztatja, hogy valószínűleg ekkor sem szűnt meg a lap, hanem 1797-ig fennállott, majd ismét csak a címét változtatta meg s lett *Ofner Zeitung*, mely azután az *Ofner und Pester Zeitung*-ban s végül a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*-ban nyert befejezést. A különféle címek alatt megjelent XVIII. századbeli budai újság egységes mivoltára érdekes belső bizonyítékkal felhozhatjuk még a laza címhasználatot. Ezzel még néhány újsággal kapcsolatban alább is fogunk foglalkozni. Az *Ofner Zeitung* elődeinél is az történt, hogy a címek pontos idézésére nem sok ügyet vető egykorú köztudat a lapot már régen *Ofner Zeitung* elnevezés alatt könyvelte el. Így azután szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a RÉZ HENRIK és KERESZTY bibliográfiájában említett *Ofner Stadtzeitung* vagy másképen (még egy címváltozat!) *Städtische Ofner Zeitung* nem volt egyéb, mint LANDERER KATALIN újságjának, azaz az *Ungarische Staats- und Gelehrte-Nachrichten*-nek egy elnevezése. A *Wochentlich zweymal neu-ankommender Mercurius (Ofnerischer Mercurius!)* feltehető utóda tehát különféle címváltozatok után végre felvette azt a nevet, amelyen a köztudat s az egykorú irodalom már régen emlegette. Hogy teljes bizonyítóerővel ruházzuk fel állításunkat, készen kínálkozik az egykorú pesti testvérlap analógiája. Mintha csak azért történnék, hogy a kutatót még nagyobb zavarba ejtse, de azután végleg ki is nyissa a szemét, az Országos Széchényi Könyvtárban az egyik újság 1798-i évfolyamának kötésén ez a felirat áll: *Pester Zeitung*. Első pillantásra azt hihettük volna, hogy a KERESZTY bibliográfiájában említett *Pester Zeitung*-ot sikerült fellelnünk. De szó sincs róla. A kötetben egyszerűen a *Neuer Kurier aus Ungarn* 1798-i évfolyama van. A *Pester Zeitung* és a *Neuer Kurier* azonosságát kétségtelennek fogjuk látni, ha kinyitjuk ezt a példányt s elolvassuk az évfolyamkezdő címlapot; ez áll rajta: *Neuer Courier aus Ungarn oder Die Pester Post Amts Zeitung nebst dem Literärischen Anzeiger*. Nem hisszük ezután, hogy valami kétség férhet a *Pester Zeitung*-nak a *Pester Postamtszeitung*-gal s végeredményben a *Neuer Courier*-ral (vagy *Neuer Kurier*-ral) való azonosságához. Az „egyenlet“ másik oldala pedig éppily világosan mutatja, hogy az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*-ből lett *Ofner Zeitung* mellett semmiesetre sem volt külön *Ofner Stadtzeitung* vagy *Städtische Ofner*

Zeitung. Közvetve pedig azt is bizonyítják a címváltozatok, hogy — bármi volt is a „hivatalos“ címük — a Budán megjelenő német újságot már régtől fogva *Ofner Zeitung*nak, a Pesten megjelenőt *Pester Zeitung*nak nevezték. Tehát egy okkal több van arra is, hogy ezeket egymás folytatásának tartsuk. Másképp aligha kínálkozott volna az egyesülés után az *Ofner und Pester Zeitung* és végül a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* cím.

A címváltozatok általában sok gondot okoznak a régi újság bibliográfiájának. Már KERESZTY ISTVÁN rámutat,¹² hogy egy régebbi adat pontatlanságáért a pontatlan forrást terheli a felelősség. KERESZTY mégis felveszi címjegyzékébe az esetleg téves címidézésen alapuló feltételezett címeket s a bibliográfus alig tehet másképp, hiszen ha az ilyen bizonytalan címeket egészen kihagyná, elválna a lehetőségét annak, hogy az esetleg mégis létezett újság után tovább lehessen kutatni. De helyesebb volna az ilyen „bizonytalan“ címeket a bibliográfia törzsanyagától elválasztva külön közölni. Általában csak akkor tekinthetjük egy újság megjelenését bizonyosnak, ha az előfizetési hirdetésen vagy — levéltári adatnál — az engedélyezésen kívül a megjelenésre is találunk legalább egy adatot.

KERESZTY említi még a *Presspurské Nowiny* esetét, amelyet egy német lap *Böhmische Zeitungsblätter* címen hirdet. Számítlan hasonló példát sorolhatnánk fel. Az *Ofner und Pester Frag- und Kundschaftsblatt* 1789. júl. 16-i számában ír egy *Ungrische Oekonomische Zeitung* indulásáról.¹³ A jelzett lap teljesen ismeretlen volt s a hirdetésből következtetve még magyar nyelvű is lehetne, ami csak növelné az adat értékét. Az idézett jelentés szerint az *Ungrische Oekonomische Zeitung* első száma a *Pester Kurier* egyik számához lett volna mellékelve. A *Pester Kurier* — ez a fentiekből következik — nem egyéb, mint a *Pester Zeitung*, azaz a *Neuer Kurier*. Ott néztünk tehát utána a mutatványszámnak, de a kérdéses szám mellett s az egész évfolyamban sem található.

Különösen gyakran történik, hogy az évi vagy félévi címlap más címet mutat, mint az egyes számok címlapja vagy

¹² I. m. 3. l.

¹³ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Ki látta az *Ungrische Oekonomische Zeitung*-ot? Magyar Könyvszemle, 1939, 312. l.

homlokirata. Már idéztük a *Neuer Kurier* példáját. Ilyen még a Sopronban megjelent *Wochenblatt für die Liebhaber der Geschichte*...; a kötet címlapján *Wochenblatt* helyett *Wochenschrift* a cím. Általános szabálynak kell tekintenünk, hogy az újság címe az, ami az egyes számokon szerepel, nem pedig az összefoglaló címlapon. Persze ez alól is van kivétel. A már említett *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales* valamennyi számának címlapja más-más és hosszabbnál-hosszabb címet mutat; felsorolásukkal egy oldalt tölthetnénk meg, ha ugyanolyan gyönyörűségünket lelnők benne, mint a barokk korban gyökerező szerkesztő. Hanem szerencsére a testes füzeteknek színes borítékjuk is van s ezeken mindig ugyanaz a cím szerepel.

Egészen bizonyos, hogy a RÉZ HENRIK által említett *Anzeiger Auswärtiger Literatur*, mely RÖSLER KRISTÓF szerkesztésében 1804-ben jelent meg, nem volt egyéb, mint a *Kritischer Anzeiger der neuesten Literatur* címváltozata. Ezt ugyanis csakugyan RÖSLER KRISTÓF szerkesztette; említi RÉZ HENRIK és ZUBER MARIANNE¹⁴ is, de szerintük a folyóirat egyetlen példánya sem található. Az Országos Széchényi Könyvtárban mégis megtaláltuk néhány számát, de nem a Hírlaptárban, hanem a Nyomtatványtár anyagában, ahol az előző kutatók nem keresték. A meglévő számokon dátum nem látható, de kizárólag 1803-ban megjelent munkákat ismertettek, tehát valószínű, hogy 1804-ből valók s így igazat adnak KERESZTYNEK, aki szerint 1804-ben jelent meg a folyóirat, de „állítólag 1801—1810-ben is élt”.

A magyar nyelvű lapok is sokszor változtatták címüket. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* átalakulása *Magyar Hírmondó*vá érthető: a cikkek tárgya is megváltozott, a hadi hírek már nem voltak túlsúlyban. De mi oka volt a *Magyar Kurir*nak arra, hogy éppen a két utolsó évfolyamát (1833—1834) *Bétsi Magyar Kurir* néven adja ki? Vagy a (pesti) *Magyar Mercurius* miért lett 1789 januárjától *Magyar Merkur*? — Természetesen nem címváltozásról van szó akkor, amikor a *Magyar Kurir* 1798 június elején a *Bétsi Magyar Mercuriust*, 1803. április elsején pedig a *Magyar Hírmondót* (a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* utódát) magába olvasztja. Az említett két dátumtól kezdve a két beolvasztott újság előfizetőinek is a *Magyar Kurirt*

¹⁴ A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Budapest, 1914.

küldték s valóban, a *Bétsi Magyar Mercurius* és a *Magyar Hírmondó* utolsó köteteihez az Országos Széchényi Könyvtár példányaiban hozzá is vannak kötve a *Magyar Kurir* számai az év végéig. Itt ismét a latin folyóiratainkkal kapcsolatban megállapított jelenségre találunk: akár közönség hiánya miatt, akár a bécsi kormányzat sajtópolitikai törekvéseinek hatására az újságok elsorvadnak, megszűnnek.

A megszűnés sötét gondja mindig ott ül a hírlapok címkéjén vágató lovas hírnök mögött. A sok megszűnt vagy évkönyvvé lankadt újság és folyóirat helyét a bibliográfia címerdejében a címváltozatok foglalják el, a laza címhasználat látszólag új időszaki sajtótermékek egész sorát hozza létre. Ennek a kétirányú mozgásnak menetét figyelembe véve tisztázhatjuk régi újságjaink sok ismeretlen vagy téves adatát. Ezzel persze nem valami törvényszerűséget állapítunk meg az újságok történetében, csak azoknak áttekintéséhez és leírásához kapunk segédeszközt.

DEZSÉNYI BÉLA.